

Ο Εφραΐμ Μτσίρε,
Γεωργιανός λόγιος του 11ου αιώνα
για τον Συμεών Μεταφραστή*

Eka Tchkoidze

Ο Εφραΐμ Μτσίρε (Mtsire/= Μικρός, στα γεωργιανά: უფრო მცირე), ο Γεωργιανός λόγιος μοναχός που έζησε τον 11ο αιώνα, είναι μια από τις σημαντικότερες μορφές της μεσαιωνικής γεωργιανής γραμματείας. Οι πληροφορίες για τη ζωή του είναι ελάχιστες. Η βασική πηγή για τον βίο και το έργο του είναι οι ίδιες οι μεταφράσεις του και τα σχόλια που τις συνοδεύουν. Στην αρχή της βασιλείας του Μπαγκράτ Δ΄ (Bagrat/ დედოფი 1027-1072)¹ πολλοί Γεωργιανοί άρχοντες της περιοχής του Τάο (της νότιας Γεωργίας) μετοίκησαν στο Βυζάντιο. Μεταξύ τους ήταν και ο Vache, γιός του Karich (ვაჩე ვაჩიჭიშვილი),² για τον οποίον οι ερευνητές πιστεύουν πως ήταν ο πατέρας του Εφραΐμ. Η άρτια γνώση της ελληνικής και των εκκλησιαστικών ζητημάτων που είναι εμφανής από τις μεταφράσεις του, δεν αφήνουν καμία αμφιβολία ότι μόνο η βυζαντινή πρωτεύουσα θα μπορούσε να του έχει παράσχει μια τέτοια μόρφωση. Ωστόσο, δεν γνωρίζουμε τίποτε συγκεκριμένο για τις σπουδές του. Φαίνεται ότι εγκαταστάθηκε στο Μαύρο Όρος, κοντά στην Αντιόχεια, αμέσως μετά την ολοκλήρωσή τους. Αγνωούμε επίσης ποιός ακριβώς τον οδήγησε εκεί και γιατί προτιμήθηκε το Μαύρο Όρος από την Μονή Ιβήρων.

Η παρουσία των Γεωργιανών στο Μαύρο Όρος, στη Μονή του Συμεών του Θαυματουργού, σημειώνεται ήδη από την εποχή του Συμεών του Στυλίτη, από τον 6ο δηλαδή αιώνα. Ωστόσο, η δεκαετία του 1030 είναι η περίοδος κατά την

* Το παρόν άρθρο είναι αποτέλεσμα έρευνας που διεξάχθηκε τον Φεβρουάριο του 2016 στο Πανεπιστήμιο της Νότιας Δανίας στο Odense με χρηματοδότηση του Κέντρου της Μεσαιωνικής Λογοτεχνίας (Center for Medieval Literature). Ευχαριστώ θερμά το εν λόγω Κέντρο, όλο το προσωπικό αλλά κυρίως τον Καθηγητή Christian Høgel για την πρόσκληση και την ευκαιρία αυτή. Θα ήθελα επίσης να ευχαριστήσω τον συνάδελφο Ηλία Γιαρένη, Αναπληρωτή Καθηγητή Βυζαντινής Ιστορίας στο Ιόνιο Πανεπιστήμιο, για την αποστολή χρήσιμων άρθρων και τις καίριες επισημάνσεις.

1. Πρόκειται για τον πατέρα της Μαρίας, βυζαντινής αυτοκράτειρας, συζύγου του Μιχαήλ Ζ΄ Δούκα (1071-1078) και του Νικηφόρου Γ΄ Βοτανειάτη (1078-1081).

2. Βλ. λεπτομέρειες στο Χρονικό του 11ου αι., του Sumbat Davitis-dze (*Kartlis Tskhovreba*, ed. Kaukhchishvili, 385.24).

οποία ο αριθμός τους αυξάνεται κατακόρυφα.³ Πολλοί επιφανείς Γεωργιανοί λόγιοι μοναχοί έδρασαν εδώ δημιουργώντας και αντιγράφοντας πλήθος σημαντικών έργων και χειρογράφων.

Ο Εφραΐμ, εξίσου αποτελεσματικός με τον Ευθύμιο της Μονής Ιβήρων, είχε στενές επαφές με τους Γεωργιανούς λόγιους εκτός Γεωργίας, και κυρίως του Άθωνα. Έχει μεταφράσει πάνω από 100 συγγράμματα, καλύπτοντας όλες τις θεματικές ενότητες της μεσαιωνικής ελληνικής γραμματείας.⁴ Μεταξύ των έργων που μετέφρασε συγκαταλέγονται τα συγγράμματα του λεγόμενου Διονυσίου Αρεοπαγίτου, τα *ασκητικά* του Βασιλείου του Μεγάλου και του Εφραΐμ του Σύρου. Έχει γράψει και στα γεωργιανά πρωτότυπο έργο για τη μεταστροφή της Γεωργίας στον Χριστιανισμό τον 4ο αιώνα συλλέγοντας όλες τις υπάρχουσες πληροφορίες για το θέμα αυτό. Πρόκειται για μια σημαντική μελέτη για την Εκκλησία της Γεωργίας που τεκμηριώνει το δικαίωμά της στο αυτοκέφαλο.⁵ Ένα ξεχωριστό και σημαντικό κεφάλαιο του έργου του αποτελούν οι κολοφώνες που προστίθενται από τον ίδιο στις μεταφράσεις του, οι οποίοι, συν τοις άλλοις, μας παρέχουν σημαντικές πληροφορίες για την Αντιόχεια ως περιφερειακό κέντρο της ελληνικής παιδείας και λογιούσης, κυρίως κατά τον 11ο αιώνα.⁶ Από τη βιογραφία του γνωρίζουμε επίσης ότι ποτέ δεν εγκατέλειψε το Μαύρο Όρος και το 1091 εξελέγη ηγούμενος της Μονής των Καστανών.⁷ Η ακριβής τοποθεσία της δεν είναι γνωστή, ωστόσο η ύπαρξή της δεν αμφισβητείται ανάμεσα στα μοναστήρια του Μαύρου Όρους αυτής της περιόδου.⁸ Πιθανολογείται ότι ο Εφραΐμ πέθανε το 1101/02, καθώς στην τοπική εκκλησιαστική Σύνοδο του Ruisi και Urbnisi (ανατολική Γεωργία) που χρονολογείται στο 1103 αναφέρεται πλέον ως εκλιπών.⁹ Έχει αγιοποιηθεί από τη Γεωργιανή Εκκλησία και η μνήμη του τιμάται στις 18 Ιανουαρίου.

Ο Εφραΐμ είναι ο πρώτος Γεωργιανός μεταφραστής που έβαλε τέλος στην ελεύθερη μετάφραση. Αναφέρεται ο ίδιος στις λεπτομέρειες της μεταφραστικής

3. Βάσει των κολοφώνων και των επιγραφών που ανακαλύφθηκαν στο Μαύρο Όρος οι σύγχρονοι μελετητές μετρούν πάνω από 11 μοναστήρια, ελληνικά και γεωργιανά, όπου καταγράφεται η παρουσία των Γεωργιανών. Βλ. αναλυτικά Bezarashvili (2009), 635-636.

4. Ο Εφραΐμ βρήκε πρόσφορο έδαφος στο Μαύρο Όρος δεδομένου ότι εκεί προϋπήρχε η πλούσια παράδοση της μεταφραστικής δράσης των Γεωργιανών. Πάνω από 60 λόγιοι Γεωργιανοί μοναχοί που εγκαταβίωσαν στο Μαύρο Όρος είναι γνωστοί από κολοφώνες διαφόρων χειρογράφων [Bezarashvili (2009), 636].

5. Το σύγγραμμα αυτό τιτλοφορείται *Μαρτυρία των λόγων της Μεταστροφής των Γεωργιανών, σε ποια δηλαδή κείμενα αναφέρεται*. Έχει εκδοθεί κριτικά με σχόλια και εισαγωγή. ეფრემ მცირე, უწყებდა მონაზვნა ქართველთა მოქვევისას ნათელთა წიგნთა შინა მოაღუენდის, ტექსტი გამოსცა, შესავალი და ლექსიკონ-სადიქლედი თ. ბრეგვაძე. – თბ.: საქართველოს სსრ მეცნიერებათა კადემიის გამომცემლობა, 1959.

6. Bezarashvili (2009), 638.

7. Bezarashvili (2009), 636.

8. Djobadze (1976), 103.

9. Ruis-Urbnisi, ed. Gabidzashvili, 196.15-16.

του τεχνικής σε κολοφώνες, δημιουργώντας το απαραίτητο θεωρητικό πλαίσιο. Αν και διαφέρει ριζικά από την μέθοδο που καθιέρωσε ο Ευθύμιος της Μονής Ιβήρων, τον αποκαλεί ως «πνευματικό και πατέρα όλων μας»¹⁰ („მოდურად როდ ჰყვებ ყოველთა მამა“).¹¹ Θεωρεί την ελεύθερη μετάφραση ως «προσθήκη λέξεων» (სიტყვარღობითი თარგმნა). Είχε υιοθετήσει και ο ίδιος στην αρχή της καριέρας του τη μέθοδο αυτή. Ο ίδιος λόγιος είναι ο πρώτος στη γεωργιανή γραμματεία που συστηματοποίησε την εκκλησιαστική ορολογία και δημιούργησε ουσιαστικά το πρώτο λεξικό. Επίσης, καθιέρωσε τη συγκριτική μελέτη των πηγών, ώστε πρώτα να επιλεγεί η πιο αξιόπιστη εκδοχή του πρωτότυπου ελληνικού κειμένου και μετά να γίνει η μετάφραση. Οι μεταφράσεις του συνοδεύονται από εισαγωγή, σχόλια, υποσημειώσεις και κολοφώνα. Ο ίδιος εισήγαγε επίσης τα σημεία στίξης. Έτσι λοιπόν πρόκειται για τον πρώτο Γεωργιανό που ουσιαστικά καθιέρωσε όχι μόνο τη θρησκευτική και εκκλησιαστική ορολογία, αλλά επίσης και την ρητορική, ποιητική και στιχουργική ορολογία βάσει των βυζαντινών όρων.

Ο Εφραίμ εφάρμοσε μια μοναδική και πρωτοποριακή για τα μέχρι τότε δεδομένα μεταφραστική τεχνική από τα ελληνικά στα γεωργιανά. Εξαιρετικά πιστός στο πρωτότυπο κείμενο, εισήγαγε στη γεωργιανή γλώσσα λέξεις καινούργιες, που απέδιδαν την έννοια των ελληνικών με απόλυτη ακρίβεια. Επιπλέον, δημιούργησε πολλές σύνθετες λέξεις για τον ίδιο σκοπό και όταν δεν έβρισκε την αντίστοιχη ή παρεμφερή λέξη στα γεωργιανά, εισήγε την ελληνική λέξη με γεωργιανούς χαρακτήρες.¹² Για αυτό θεωρείται ο πιο ελληνόφιλος λόγιος¹³ (γλωσσολογικά και όχι μόνο) της μεσαιωνικής γεωργιανής γραμματείας.¹⁴ Σε αντίθεση με αυτόν, η μεταφραστική «σχολή» που είχε ιδρύσει ο Ευθύμιος στη Μονή Ιβήρων ακολουθούσε τελείως διαφορετική τεχνική, καθώς οι μεταφράσεις αυτές είναι τόσο ελεύθερες, που από μερικούς μελετητές θεωρούνται περισσότερο επιμέλεια, παρά μετάφραση.¹⁵

10. Εννοεί τους Γεωργιανούς.

11. Simeon Metafrast, ed. Kekelidze, 225.

12. Αυτή η τεχνική της μετάφρασης των μεσαιωνικών κειμένων ονομάζεται «ελληνόφιλη μετάφραση» από Γεωργιανούς μελετητές. Βλ. ενδεικτικά Otkhmezuri (2009), 138.

13. Στους γεωργιανούς επιστημονικούς κύκλους είναι δόκιμος και ευρέως αποδεκτός ο όρος «ελληνόφιλος» σε σχέση με τη μεσαιωνική λογοτεχνία. Εξ ου και οι παρόμοιοι όροι όπως «ελληνόφιλος πολιτιστικός προσανατολισμός», «ελληνόφιλο ρεύμα στη λογοτεχνία», κ.ο.κ.: Bezarashvili (2009), 638-639. Συναντάμε επίσης «ελληνόφιλα κείμενα» που είναι εξαιρετικά πιστά στο πρωτότυπο ελληνικό: Otkhmezuri (2009), 139.

14. Συμφωνούμε απόλυτα με την T. Otkhmezuri πως μια τέτοια αφοσίωση στο πρωτότυπο ελληνικό κείμενο, αυτή η φιλοδοξία να «ελληνικοποιηθούν» (elen-k'ora/ჰელენო-ყვება στα γεωργιανά) τα γεωργιανά κείμενα, δεν ήταν μόνο φαινόμενο γλωσσικό ή φιλολογικό. Ήταν η γενική στάση που αντιπροσώπευε βαθιά εκτίμηση και σεβασμό προς την πλούσια και μακραίωνη ελληνική λογοτεχνική παράδοση και τον ελληνικό πολιτισμό συνολικά. Βλ. ενδεικτικά Otkhmezuri (2009), 150.

15. Gabidzashvili (2007), 315.

Η πιστή απόδοση των κειμένων στα γεωργιανά απαιτούσε σχόλια στη μετάφραση για να γίνουν κατανοητές οι εντελώς καινούργιες λέξεις που χρησιμοποιούσε ο Εφραίμ. Έτσι λοιπόν η κάθε μετάφρασή του εμπεριέχει πλούσια σχόλια¹⁶ και προσφέρει μεγάλο υλικό για φιλολογική, και όχι μόνο, έρευνα. Ο Εφραίμ ήταν επίσης ενήμερος για όλες τις καινοτομίες της βυζαντινής λογοτεχνίας· ο Συμεών Μεταφραστής δεν θα μπορούσε να αποτελέσει εξαίρεση. Καθώς μετέφρασε αρκετούς Βίους από τη συλλογή του Μεταφραστή (Μηνολόγιον), του αφιέρωσε ένα ειδικό κείμενο στο οποίο εξηγεί τους λόγους που ώθησαν τον ίδιο τον Συμεών να επιμεληθεί (ή να «μεταφράσει») τους ήδη υπάρχοντες Βίους. Έτσι λοιπόν ο Εφραίμ θεωρείται ο μοναδικός συγγραφέας μαζί με τον Μιχαήλ Ψελλό, που μας παρέχει σημαντικές πληροφορίες για τη ζωή και το έργο του Συμεών Μεταφραστή.¹⁷ Το εν λόγω κείμενο, που εκδόθηκε στις αρχές του 20ού αιώνα, έχει μεταφραστεί μόνο στα ρωσικά. Μερικά τμήματα του πρωτότυπου κειμένου λείπουν από τη μετάφραση, καθώς η γλώσσα του είναι εξαιρετικά δύσκολη.¹⁸ Αν και είναι κάπως γνωστό, δεν αξιολογείται ανάλογα από σχετικούς ερευνητές.¹⁹

Όπως προαναφέρθηκε, το πρωτότυπο κείμενο του Εφραίμ Μτσίρε, γραμμένο στα μεσαιωνικά γεωργιανά, άπτεται διαφόρων πτυχών της μεταφραστικής αγιολογίας. Αυτό το ρεύμα γνώρισε εξαιρετική επιτυχία στη Γεωργία κυρίως τον 11ο-12ο αιώνα, δηλαδή σχεδόν αμέσως μετά τον θάνατό του. Λαμβάνοντας υπ' όψιν την ιδιαίτερη προσοχή και σχολαστικότητα που χαρακτηρίζει τον Εφραίμ ως λόγιο, το κείμενο αυτό αποκτά ιδιαίτερη αξία. Αποτελείται ουσιαστικά από δύο βασικά μέρη: δίνει πληροφορίες α. για τον Συμεών και β. για το μεταφραστικό του έργο, την απήχηση που γνώρισε στη Γεωργία, για την επίδραση και τον ρόλο που άσκησε στη λογοτεχνική παράδοση της Γεωργιανής Εκκλησίας. Μας σώζεται σε περγαμηνή του 13ου αιώνα που εμπεριέχει και τους διάφορους Βίους αγίων. Δημοσιεύτηκε από τον γνωστό Γεωργιανό ερευνητή ακαδημαϊκό Κ. Kekelidze με τη ρωσική του μετάφραση το 1910²⁰ (για τη συγ-

16. Αυτά τα σχόλια, που είναι κανόνας για τον Εφραίμ, τα παραθέτει στο περιθώριο του χειρογράφου και για αυτό αναφέρονται «παρασελίδια (marginal) σχόλια», Otkhmezuri (2009), 140.

17. Βλ. αναλυτικά τα βιογραφικά στοιχεία που προκύπτουν από το *Εγκώμιο* του Ψελλού, Τωμαδάκης (1953), 121-126. Να σημειωθεί πως υπάρχουν και άλλες πηγές που μας παρέχουν σκόρπιες πληροφορίες για τον βίο και το έργο του [Τωμαδάκης (1953), 126-132· Høgel (2002), 61-88]. Ο Ψελλός και ο Εφραίμ είναι εντούτοις οι μοναδικοί συγγραφείς που αφιερώνουν ειδικά κείμενα στο θέμα αυτό και παρέχουν σημαντικές πληροφορίες.

18. Η πλήρης και ακριβής μετάφραση και δημοσίευση του κειμένου με τα σχόλια είναι στα άμεσα σχέδιά μας, καθώς θεωρούμε ότι έχει ιδιαίτερη σημασία για τη μελέτη της ελληνικής λογοτεχνίας της περιόδου.

19. Βλ. ενδεικτικά Τωμαδάκης (1953), 121, που αναφέρει τον Ψελλό ως «εγγύτερο βιογράφο» του Συμεών. Ωστόσο, οφείλουμε να ομολογήσουμε ότι οι σύγχρονοι μελετητές γνωρίζουν τον Εφραίμ χάρη στη ρωσική μετάφραση.

20. Αρκετές δεκαετίες μετά έγινε επανέκδοση, την οποία και χρησιμοποιούμε για την παρούσα μελέτη.

και η περίοδος κατά την οποία υπήρξε εξαιρετικά γόνιμος ως συγγραφέας και, κατ' επέκταση, ιδιαίτερα δημοφιλής είναι η δεκαετία του 980.²⁶ Ο Εφραίμ μάς πληροφορεί και για την παιδεία που έλαβε ο Συμεών. Σύμφωνα με το συγκεκριμένο χωρίο, είχε εκπαιδευτεί και στις δύο σοφίες, στην εθνική, δηλ. έξωθεν, σοφία και στην εκκλησιαστική. ήταν εξαιρετικός γνώστης της Αγίας Γραφής, και της Παλαιάς και της Καινής Διαθήκης.²⁷ Στη συνέχεια αναφέρεται ότι ο Συμεών μετά από το αίτημα ευσεβών ανθρώπων δέχτηκε να κοσμήσει (να επιμεληθεί δηλαδή) τα Μαρτύρια και τους Βίους αγίων. Με αυτό ο συγγραφέας επιχειρεί να πείσει τον αναγνώστη ότι αυτό δεν ήταν η επιθυμία του. Απλώς ο Λογοθέτης «αναγκάστηκε» να υποκύψει στο θέλημα κάποιων ευσεβών ανθρώπων. Πρόκειται για την επιθυμία του Εφραίμ κάπως να δικαιολογήσει τον Συμεών, αναφέροντας τους λόγους για τους οποίους χρειάστηκε να το κάνει. Επικεντρώνεται σε δύο σημεία: α. τα κείμενα που έτυχαν επιμέλειας από τον Λογοθέτη ήταν γραμμένα από άτομα ακατάλληλα, και β. είχαν αλλοιωθεί από «κακούς και αιρετικούς ανθρώπους» και μάλιστα σκόπιμα. Ο Συμεών χρησιμοποίησε τους Βίους που λέγονταν «κείμενον» (ο Εφραίμ προσθέτει μετάφραση στα γεωργιανά) και τα μετέφρασε. Ο ελληνικός αυτός όρος «κείμενον» (kimenuri/ ჯიძეხონი) έχει καθιερωθεί στα γεωργιανά για να αποδώσει τους αγιολογικούς Βίους που υπήρχαν πριν τον Συμεών και χρησιμοποιήθηκαν από αυτόν ως αρχέτυπα για περαιτέρω επεξεργασία ή επιμέλεια [Shanidze (1986), 5].²⁸

Ο Λογοθέτης πρώτα «καθάρισε» αυτά τα κείμενα από μη κατάλληλες λέξεις που είχαν προστεθεί από αιρετικούς.²⁹ Όπως βλέπουμε, σύμφωνα με τον Εφραίμ, ο Συμεών είχε σκοπό να μείνει πιστός στα παλαιά κείμενα αλλά ταυτόχρονα να τα κάνει «κατάλληλα», ή όπως αναφέρει συχνά, να τα «ομορφύνει». Ο δε Ψελλός ισχυρίζεται ότι ο σκοπός του ήταν να καταστήσει τους αγίους ως παράδειγμα προς μίμηση και να ανυψώσει τα ήθη.³⁰ Εντούτοις είναι ξεκάθαρο ότι ο Εφραίμ και ο Μιχαήλ Ψελλός συμφωνούν απόλυτα στον τρόπο παρέμβα-

26. Να σημειωθεί πως μόνο οι πληροφορίες του Εφραίμ και του Yahya της Αντιοχείας μάς επιτρέπουν να προσδιορίσουμε χρονικά τη δράση του Μεταφραστή με τόση ακρίβεια [Høgel (2014), 185]. Βλ. περαιτέρω επιχειρηματολογία για το πότε έζησε ο Συμεών και πόσο σημαντική είναι η πληροφορία της μαρτυρίας του Εφραίμ, Kazhdan (2006), 234-235.

27. Η αναφορά του λοιπόν είναι πιο εκτενής σε σχέση με τον Ψελλό που είναι πιο φειδωλώς αναφερόμενος στην εκπαίδευση του Συμεών: *τῆς ἔξωθεν τύχης πρὸς φιλοσοφίαν ἐκέχρητο*. Βλ. Ψελλός, ed. Fischer, 273.89.

28. Ο πρωτεργάτης στη μελέτη τόσο των κειμένων όσο και της μεταφραστικής τους παραλλαγής στα γεωργιανά είναι ο ακαδημαϊκός Korneli Kekelidze (1879-1962). Πολλές από τις μελέτες του θεωρούνται ακόμη έγκυρες και πρωτεύουσας σημασίας.

29. Δεν έχει εντοπιστεί στους ελληνικούς προμεταφραστικούς Βίους ότι είχαν αλλοιωθεί σκόπιμα από διάφορους αιρετικούς. Αυτός είναι ισχυρισμός του Εφραίμ. Το βασικό σημείο, στο οποίο συμφωνούν και οι ελληνικές και οι γεωργιανές μαρτυρίες, είναι το γεγονός ότι πρόκειται για μια πολύ ιδιαίτερη λογοτεχνική διαδικασία που αποσκοπούσε στην αναβάθμιση (γλωσσική, ύφους, κ.ο.κ.) των ήδη υπαρχόντων κειμένων· βλ. λεπτομέρειες Efthymiadis (1991), 28-29.

30. *τῆς τε πρὸς τὴν συνθήκην μιμήσεως καὶ τῆς πρὸς τὰ κάλλιστα τοῦ ἡθους τυπώσεως*. Βλ. Ψελλός, ed. Fischer, 279.218-219.

σης που έγινε από τον Συμεών στα ήδη υπάρχοντα κείμενα: οὐδὲ καινοτομῶν τὰς ἐννοίας, ἀλλὰ τὸ τῆς λέξεως σχῆμα μετατιθεῖς [Ψελλός, ed. Fischer, 283.290-291· Kazhdan (2006), 236]. Το υπό εξέταση γεωργιανό κείμενο συνηγορεί στο συμπέρασμα ότι η μετάφραση των Μαρτυριών και Βίων έγινε για να τα κάνει εκ νέου έγκυρα, ή αλλιώς να γίνει η αποκατάσταση (ακόμα και «κανονικοποίησης» τους, όπως σημειώνει εύστοχα ο Høgel [2002], 157). Ο ίδιος ερευνητής ισχυρίζεται ότι αυτή η «κανονικοποίηση» (canonization) των κειμένων είχε σκοπό την κανονικοποίηση των αγίων.³¹ Κάτι τέτοιο δεν υποστηρίζεται από το γεωργιανό κείμενο.

Είναι γνωστό ότι το Μηνολόγιον έφερε τη δόξα στον Συμεών. Το έργο αυτό έγινε αποδεκτό από όλες τις εκκλησίες. Όμως, σύμφωνα με τη μαρτυρία του Εφραίμ, το 6ο έτος της βασιλείας του Βασιλείου, δηλ. στο 982, ο ίδιος ο αυτοκράτορας απαγόρευσε τη χρήση των κειμένων του Συμεών από τις εκκλησίες. Και ο λόγος ήταν όχι κάποιο θεικό σημάδι αλλά η οργή του αυτοκράτορα. Μια μέρα όταν παρακολουθούσε στην εκκλησία (μάλλον πρόκειται για την Αγία Σοφία) την ακολουθία και καθώς διαβαζόταν ο Βίος της Θεοκτίστης της Λεσβίας³² του Συμεών, η ακόλουθη πρόταση τον έκανε έξαλλο: «στη βασιλεία του Λέοντος του Σοφού (886-912), του αληθινά δοξασμένου αυτοκράτορα που πήρε μαζί του την καλοτυχία των Ρωμαίων».³³ Σύμφωνα με το κείμενο, ο Βασίλειος οργίστηκε τόσο πολύ που ήθελε να κάψει το έργο του Συμεών και το απαγόρευσε από τις εκκλησίες, και στα επόμενα χρόνια αυτά τα κείμενα διαβάζονταν ιδιωτικώς κρυφά στα σπίτια. Στη συνέχεια πέρασαν κάποια χρόνια και ο Συμεών που αναφέρεται και ως ο «διακοσμητής των κειμένων», απεβίωσε και μετά απεβίωσε και

31. Βλ. χαρακτηριστικά: a canonized set of texts and thus of saints, Høgel (2002), 157.

32. Αξίζει να σημειωθεί πως στην Ακολουθία αφιερωμένη από τον Ψελλό στον Συμεών, και πιο συγκεκριμένα στην ΣΤ΄ Ωδή, αυτός ο Βίος αναφέρεται ως το πρώτο του σύγγραμμα, Τωμαδάκης (1953), 122. Το γεωργιανό κείμενο μαρτυρεί κατά κάποιον τρόπο τη σπουδαιότητά του στο έργο του Λογοθέτη.

33. Η ίδια ακριβώς πρόταση απαντάται στον Βίο της Θεοκτίστης της Λεσβίας που αποδίδεται στο Νικήτα τον Μάγιστρο (870 - μετά το 946), ο οποίος τον συνέγραψε περίπου το 920 (ODB 3, 2055): ὑπὸ τοῦ μακαρίτου [Λέοντος] καὶ θεοσεβοῦς βασιλέως στελλόμενος, τοῦ εὐτυχοῦς ὄντως καὶ τὴν εὐτυχίαν Ρωμαίων τῷ τάφῳ συνθάψαντος. Βίος της Θεοκτίστης της Λεσβίας, έκδ. Ιωάννου, 3 (§ 4) και 19 (§ 2)· πρβ. την αγγλική μετάφραση του Βίου, Βίος της Θεοκτίστης της Λεσβίας, μτφρ. Angela C. Hero, 103.4. Στο σημείο αυτό εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι η συγκεκριμένη πρόταση υπάρχει και στην προγενέστερη παραλλαγή του εν λόγω Βίου. Όμως, σύμφωνα με τον Εφραίμ, ο Βασίλειος Β΄ εξοργίστηκε με τον Μεταφραστή και όχι με τον Νικήτα τον Μάγιστρο. Κάτι τέτοιο είναι λογικό γιατί ο Νικήτας, σε αντίθεση με τον Συμεών, δεν έζησε τα ένδοξα χρόνια του Βασιλείου Β΄. Ο αυτοκράτορας ίσως να περίμενε από τον Μεταφραστή είτε να παραλείψει τη συγκεκριμένη πρόταση είτε να την αλλάξει, ώστε να φαίνεται ότι η «καλοτυχία των Ρωμαίων» δεν θάφτηκε μαζί με τον Λέοντα τον Σοφό αλλά συνεχίζεται και στα χρόνια του Βασιλείου. Αυτός ο Βίος τοποθετείται από τον Α. Kazhdan (2006), 237, στην ομάδα των Βίων των σύγχρονων του Μεταφραστή, χαρακτηρίζοντας την παρέμβασή του ως διόρθωση που αποσκοπούσε στην «απορητορικοποίηση» της γλώσσας του εξαιρετικά κλασικιστή συγγραφέα του, του Νικήτα Μάγιστρου, Kazhdan (2006), 239.

ο Βασίλειος. Αυτή η λεπτομέρεια μάς επιτρέπει να χρονολογήσουμε κατά προσέγγιση τον θάνατο του Συμεών: πέθανε πριν το 1025. Μετά τον θάνατο λοιπόν και του Βασιλείου κάποιος ευσεβής άνδρας της Κωνσταντινούπολης είδε ένα όραμα όπου η θεία φωνή κάλεσε πρώτα τον Βασίλειο τον Μεγάλο, ύστερα τον Γρηγόριο τον Ναζιανζηνό, μετά τον Ιωάννη τον Χρυσόστομο, και οι τρεις εισήχθησαν στον παράδεισο κρατώντας τα βιβλία που έγραψαν. Μετά ακούστηκε η ίδια φωνή: «καλέστε τον Συμεών», και ο άνδρας που είδε το όραμα είδε πως εισήχθη ο Συμεών στον παράδεισο με τα βιβλία που έγραφε και έτσι ήταν ο τέταρτος. Μετά από αυτό αποκαταστάθηκαν τα βιβλία του Συμεών και διαβάζονταν στις εκκλησίες του Βυζαντίου. Αυτή η φανταστική κατά τα άλλα αφήγηση παρουσιάζει αρκετό ενδιαφέρον: α. πρώτα από όλα, είναι παντελώς άγνωστη ως ιστορία, δεδομένου ότι δεν αναφέρεται πουθενά αλλού [Høgel (2002), 69]. β. η οργή του Βασιλείου δεν είναι και τόσο απίθανη αφού συμπίπτει με τα χρόνια που η εσωτερική κρίση με τη στρατιωτική αριστοκρατία δεν είχε ξεπεραστεί ακόμη, γ. η προσπάθεια του Εφραίμ να παρουσιάσει τον Συμεών ισάξιο των τριών εκκλησιαστικών ανδρών μπορεί να μην είναι και τόσο μεγάλη υπερβολή.³⁴

Στη συνέχεια ο Εφραίμ κάνει λόγο για τη διάδοση του έργου του Συμεών στη Γεωργία αναφερόμενος στους λόγιους Γεωργιανούς που μετέφρασαν διάφορους Βίους από το Μηνολόγιον. Το τμήμα αυτό μαρτυρεί ότι το έργο του Λογοθέτη άρχισε να εξαπλώνεται εκτός Βυζαντίου σχεδόν αμέσως μετά τον θάνατό του, δηλ. την περίοδο που είχαν απαγορευτεί οι Βίοι του. Αυτό μπορεί να εξηγηθεί με δύο τρόπους: α. παρόλη την απαγόρευση αυτά τα έργα είχαν κύρος, και β. αυτό το λογοτεχνικό ρεύμα ήρθε «αισθητικά κοντά» στο τότε γεωργιανό κοινό. Οι μεταφράσεις του Λογοθέτη άρχισαν να εμφανίζονται στα γεωργιανά ήδη από το δεύτερο μισό του 10ου και στο πρώτο του 11ου αιώνα, κάτι που εκτός από το κείμενο του Εφραίμ αποδεικνύεται και από τη χειρόγραφη παράδοση.³⁵

Έτσι λοιπόν στο δεύτερο μέρος του κειμένου δίνει λεπτομέρειες για τη διάδοση των κειμένων του Μεταφραστή στη Γεωργία. Το τμήμα αυτό αναμφισβήτητα είναι σημαντικό για τη μεσαιωνική γεωργιανή φιλολογία αλλά δεν υπολείπεται και βυζαντινού ενδιαφέροντος. Μας πληροφορεί επακριβώς πότε ξεκίνησε να μεταφράζεται στα γεωργιανά δίνοντας σύντομο κατάλογο των Γεωργιανών λογίων που ασχολήθηκαν με τη μετάφραση. Οι Βίοι του αγίου Αρτεμίου, των αγίων Δέκα Μαρτύρων της Κρήτης και του αγίου Ελευθερίου μεταφράστηκαν από τον Δαβίδ, επίσκοπο του Tbeti (β' μισό του 10ου αιώνα). Οι Βίοι του αγίου Γεωργίου και του αγίου Θεοδώρου, καθώς και τα Θαύματα του αγίου Θεοδώρου μεταφράστηκαν από τον Γεώργιο Αθωνίτη (1009-1065).³⁶ Ο Στέφανος (Stephane) Sananoisdze μετέφρασε τον Ακάθιστο ύμνο, τον Βίο της

34. Στο ίδιο πλαίσιο πρέπει να εξεταστεί και η μαρτυρία του Μιχαήλ Ψελλού περί της ευωδίας στον τάφο του Συμεών. Βλ. Ψελλός, ed. Fischer, 287-288, στ. 376-385.

35. Shanidze (1986), 11.

36. Πρόκειται για τον δέκατο ηγούμενο της Μονής Ιβήρων, στα 1044-1056.

αγίας Θεοκτίστης της Λεσβίας και άλλα έργα. Ο Ευθύμιος (970;-1028)³⁷ μετέφρασε τους *Βίους* του αγίου Κλήμεντος και του αγίου Προκοπίου. Ο Ευθύμιος ήταν πολυάσχολος και για αυτό δεν μπόρεσε να μεταφράσει και άλλα κείμενα.³⁸

Μετά τον Ευθύμιο ο Εφραίμ αναφέρει τον πιο σημαντικό, κατά τον ίδιο, άνθρωπο στη ζωή του, τον Σάββα από το Tukharisi, ο οποίος του έμαθε ελληνικά στο Θαυμαστό Όρος στη Μονή Αγίου Συμεών του Θαυμαστορείτου. Ακόμα αναφέρει τον πνευματικό του, επίσης Εφραίμ από τη Μονή Oshki.³⁹ Το κείμενο κλείνει με κλασικό θα λέγαμε τρόπο: παρουσιάζει τον εαυτό του ταπεινό δούλο του Θεού και ζητεί συγνώμη για τυχόν λάθη, παραθέτει ευχές για τους προαναφερόμενους Σάββα και Εφραίμ, τον πνευματικό του, ενώ κάνει και μια σύντομη ευχή.

Στον κατάλογο αυτού του τμήματος αναφέρονται πολλοί γνωστοί Γεωργιανοί λόγιοι. Εντούτοις οι πιο γόνιμοι στη μετάφραση των κειμένων του Λογοθέτη ήταν αναμφισβήτητα ο ίδιος ο Εφραίμ και ο Θεόφιλος Ιερομόναχος. Για τον τελευταίο λίγα πράγματα γνωρίζουμε. Έζησε τον 11ο αιώνα στη γεωργιανή Μονή Τριανταφύλλου της Κωνσταντινούπολης. Ο Θεόφιλος ακολουθεί την ίδια «ελληνόφιλη» τεχνική, μεταφράζει δηλ. με εξαιρετική ακρίβεια και αποδίδει πιστά την κάθε λέξη του πρωτοτύπου ελληνικού κειμένου. Για αυτό τον λόγο, κάνει ιδιαίτερη έκκληση προς τους αντιγραφείς να μην αλλάξουν τίποτα στις μεταφράσεις του.⁴⁰ Παρ' όλο που ο Εφραίμ και ο Θεόφιλος ζουν την ίδια περίοδο, δείχνουν αμφότεροι ιδιαίτερο ζήλο και αφοσίωση στη μετάφραση των κειμένων του Συμεών, και είναι λόγιοι Γεωργιανοί που δρουν εκτός Γεωργίας, δεν γνωρίζουν τίποτα ο ένας για τον άλλον.⁴¹ Στο υπό εξέταση κείμενο του Εφραίμ δεν υπάρχει καμία αναφορά στον Θεόφιλο και το ίδιο παρατηρείται στους κολοφώνες του Θεόφιλου: καμία μνεία του Εφραίμ. Μια πιθανή εξήγηση είναι ότι όταν ο Θεόφιλος ξεκίνησε να μεταφράζει στη βυζαντινή πρωτεύουσα (περίπου τη δεκαετία του 1070), ο Εφραίμ είχε φύγει από εκεί αρκετά χρόνια πριν.⁴²

Ως συμπέρασμα τρία σημεία πρέπει να υπογραμμιστούν: α. ο Εφραίμ προσδιορίζει τον χρόνο στον οποίο ο Συμεών είχε ολοκληρώσει αν όχι το μεγαλύτερο, τουλάχιστον ένα σημαντικό μέρος του έργου του, το 882 (είναι αρκετά γνωστός την περίοδο αυτήν)· β. δίνει τις πηγές του Συμεών, που ήταν εξαιρετικά αντικρουόμενο θέμα· γ. δίνει ακριβείς πληροφορίες για το πότε αρχίζει να εξαπλώνεται το έργο του Λογοθέτη εκτός Βυζαντίου. Η εύστοχη παρατήρηση που κάνει ο Α. Kazhdan για τον Ψελλό και το Εγκώμιό του, ταιριάζει απόλυτα και στον Εφραίμ και το κείμενό του. Και οι δύο λόγιοι της εποχής (ο Ψελλός και ο Εφραίμ) είδαν

37. Ο γνωστός Γεωργιανός λόγιος υπήρξε δεύτερος ηγούμενος της Μονής Ιβήρων στα 1005-1019 και γιός του Ιωάννη, πρώτου ηγούμενου της μονής (983-1005).

38. Simeon Metafrast, ed. Kekelidze, 225.

39. Άλλος ήταν δηλαδή ο πνευματικός του και άλλος ο άνθρωπος που του έμαθε ελληνικά. Και οι δύο ήταν Γεωργιανοί που μόνάζαν στο Μαύρο Όρος.

40. Shanidze (1986), 12.

41. Gogvadze (1985), 3.

42. Gogvadze (1985), 4.

στον Συμεών όχι τον άγιο που τύγγανε να είναι και συγγραφέας, αλλά τον συγγραφέα που πέτυχε την αγιουσύνη εντός και μέσω των συγγραμμάτων του.⁴³ Εξάλλου δεν πρέπει να είναι τυχαίο που ο Εφραίμ χρησιμοποιεί τη λέξη «άγιος»/«ιερός» σε σχέση με τα βιβλία του Συμεών και όχι σε σχέση με τον ίδιο τον Λογοθέτη.⁴⁴

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΠΗΓΕΣ

- Βίος της Θεοκτίστης της Λεσβίας, μτφρ. Angela C. Hero = *Holy women of Byzantium* (Ten Saints' Lives in English translation), ed. A.-M. Talbot, Washington D.C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 2006, 95-117.
- Βίος της Θεοκτίστης της Λεσβίας, έκδ. Ιωάννου = Ιωάννου, Θ. (1884), *Μνημεία Άγιολογικά νῦν τὸ πρῶτον ἐκδιδόμενα*, Βενετία: Φοίνικας.
- Kartlis Tskhovreba*, ed. Kaukhchishvili = *Kartlis Tskhovreba*, ed. S. Kaukhchishvili, τόμ. 1, Tbilisi: Sakhelgami, 1955.
- Ruis-Urbnisi*, ed. Gabidzashvili = *Ruis-Urbnisi krebis dzegliscera*, ed. E. Gabidzashvili, Tbilisi: Metsniereba, 1978.
- Simeon Metafrast, ed. Kekelidze = Kekelidze K. (1957), «Simeon Metafrast po gruzinskim istochnikam», στο: *Etiudebi dzveli qartuli literaturis istoriidan*, τόμ. 5, Tbilisi: saqartvelos ssr mecnierabata akademiis gamomcemloba, 212-226.
- Ψελλός, ed. Fischer = *Michaelis Pselli Orationes Hagiographicae*, ed. E. A. Fischer, Stuttgart - Leipzig: Teubner, 1994.
- Yahya, ed. Rozen = *Imperator Vasilij Bolgarobojca izvlečeniija iz letopisi Jachi Antiochijskago*, ed. V. Rozen, Sanktpeterbug: Glazunova, 1883 (London, 1972).

ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ

- Bezarashvili, K. (2009), «Kartuli elinopiluri skolebis kvlevis perspeqtiva: shavi mtidan gelatamde», *Kristianul-Arqeologiuri dziebani*, 2, Tbilisi: Akhali Sakartvelo, 635-650.
- Djobadze, W. Z. (1976), *Materials for the study of Georgian monasteries in the Western environs of Antioch on the Orontes*, Louvain: Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium.
- Efthymiadis, S. (1991), «John of Sardis and the Metaphrasis of the Passio of St. Nikephoros the Martyr», *Rivista di Studi bizantini e neoellenici n. s.* 28, 23-44.
- Gabidzashvili, E. (2007), *Saqartvelos martmadidebluri eklesiis enciklopediuri leqsikoni*, Tbilisi.
- Gogvadze, N. (1985), «Metafrasuli krebulebis urtiertmimartebistvis», *Mravaltavi* 11, 3-11.
- Høgel, Ch. (2002), *Symeon Metaphrastes Rewriting and Canonization*, University of Copenhagen: Museum Tusculanum Press.
- Høgel, Ch. (2014), «Symeon Metaphrastes and the Metaphrastic Movement», στο: *The Ashgate Research Companion to Byzantine Hagiography*, επιμ. Efthymiadis, S., τόμ. 2: *Genres and Contexts*, Farnham – Burlington: Ashgate, 181-196.
- Kazhdan, A. P. (2006), *A History of Byzantine Literature 850-1000*, vol. 2, Athens: National Hellenic Research Foundation.
- Kekelidze, K. (1957), «Qartuli natargmni agiografia», στο: *Etiudebi dzveli qartuli literaturis istoriidan*, τόμ. 5, Tbilisi: saqartvelos ssr mecnierabata akademiis gamomcemloba, 117-212.
- Otkhmezuri, T. (2009), «Ephrem Mtsire da “berdzulad sascavleli sitkvebi”», *Tsakhnagi* 1, 139-151.
- Shanidze, M. (1986), *Zveli metafrasuli krebulebi (seqtembris sakitkhavebi)*, Tbilisi: Metsniereba.
- Τωμαδάκης, Ν. Β. (1953), «Εἰς Συμεῶνα τὸν Μεταφραστήν», *ΕΕΒΣ* 23, 120-133.

43. Kazhdan (2006), 236.

44. Simeon Metafrast, ed. Kekelidze, 226.